

WIADOMOŚCI KOŚCIELNE

ARCHIDIECEZJI BIAŁOSTOCKIEJ

KWARTALNIK

Rok VII (XXVI) październik-listopad-grudzień 1998 r. Nr 4 (111)

WIADOMOŚCI KOŚCIELNE
ARCHIDIECEZJI BIAŁOSTOCKIEJ

KWARTALNIK

Józef Maronelli

Wydawca:
KURIA METROPOLITALNA BIAŁOSTOCKA
Pl. Jana Pawła II 1
15-087 Białystok, tel. 0-85/741-64-73

Redaktor naczelny:
Ks. Stanisław Hołodok

Kwartalnik Urzędowy dla Duchowieństwa
Archidiecezji Białostockiej

ISSN 0239-2798

Druk: Ag-Bart, Białystok, ul. Grottgera 6a

SPIS TREŚCI

I. Dział Urzędowy	
Stolica Apostolska	
List Papieża Jana Pawła II do Arcybiskupa Metropolity Białostockiego	7
List Ks. Biskupa Stanisława Dziwisza do Arcybiskupa Metropolity Białostockiego	8
Pismo z Sekretariatu Stanu do Arcybiskupa Metropolity Białostockiego	9
Kalendarz Roku Świętego 2000	10
Przesłanie papieża Jana Pawła II do uczestników Światowego Kongresu Ruchów Kościelnych (27 V 1998)	28
Przemówienie Ojca Świętego do przedstawicieli Ruchów Kościelnych (30 V 1998)	32
Episkopat Polski	
Instrukcja dla duszpasterzy dotycząca małżeństwa konkordatowego (12 XI 1998)	38
List pasterski biskupów polskich na Niedzielę Świętej Rodziny (27 XII 1998)	50
Komunikat Episkopatu Polski (27 XI 1998)	55
Ksiądz Arcybiskup Metropolita - Kuria Metropolitalna	
List Metropolity Białostockiego do Papieża Jana Pawła II	57
List Biskupów białostockich do Papieża Jana Pawła II	59
Pismo Arcybiskupa Metropolity Białostockiego do Ks. Biskupa Stanisława Dziwisza	61
Słowo Arcybiskupa Metropolity Białostockiego z okazji XX-lecia Pontyfikatu Ojca Świętego Jana Pawła II	62
Podziękowanie Arcybiskupa Metropolity Białostockiego kapłanom i wiernym archidiecezji białostockiej	64
Słowo Arcybiskupa Białostockiego przed Nowenną do NMP Ostrobramskiej Matki Miłosierdzia	65
Odezwa Arcybiskupa Metropolity Białostockiego w sprawie pomocy dla Centrum Formacji Teologicznej Laikatu w Białymstoku	67
Słowo Arcybiskupa Metropolity Białostockiego z okazji Święta Patronalnego Akcji Katolickiej	69
List pasterski Arcybiskupa Białostockiego na rozpoczęcie nowego roku duszpasterskiego	71

Słowo Arcypasterza do wiernych archidiecezji białostockiej na rozpoczęcie działalności Radia Miłosierdzie Archidiecezjalnej Rozgłośni Katolickiej	77
<i>Abp Stanisław Szymecki</i> - Homilia na zakończenie rekolekcji dla młodzieży w Radio Maryja (kościół św. Rocha w Białymstoku, 19 XII 1998)	79
Dekret erygujący na terenie archidiecezji białostockiej Instytut Apostolstwa Jezusa Eucharystycznego	83
Dekret erygujący kaplicę prywatną na plebanii w Dolistowie	85
Dekret - poświęcenie dzwonów w kościele parafialnym w Dolistowie	86
Dekret erygujący Dom Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego w Białymstoku	87
Dekret erekcji parafii NMP Nieustającej Pomocy w Białymstoku	88
Dekret w sprawie wyborów do Rady Kapłańskiej	90
Dekret erekcji kaplicy półpublicznej w Specjalistycznym Szpitalu Onkologicznym w Białymstoku	92
Dekret erekcji kaplicy półpublicznej w Domu Pomocy Społecznej w Białymstoku (ul. Baranowicka 203)	93
Dekret powołania Komitetu obchodów Jubileuszu Roku Pańskiego 2000 w Archidiecezji Białostockiej	94
Nominacja Wikariusza Biskupiego dla Instytutów Życia Konsekwentnego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego w Archidiecezji Białostockiej	96
Dekret erekcji i poświęcenia kaplicy półpublicznej w Domu Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego w Białymstoku	97
Przypomnienie i zarządzenie w sprawie kancelarii parafialnych	98
Dekret zatwierdzający nową Radę Kapłańską w Archidiecezji Białostockiej	99
Dekret erekcji parafii Matki Bożej Bolesnej w Świętej Wodzie k/Wasilkowa	101
Program Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan (1999)	103
Zarządzenia i Komunikaty Kurii (17-20 XI 1998)	105
Odezwa Ks. Rektora AWSD w sprawie zbiórki ofiar na potrzeby Seminarium	111
"Telefony do Radia Miłosierdzie"	113

II. Pomoce teologiczno-duszpasterskie	
Symposium "Miłość Chrystusa przynagla nas" (program)	117
<i>Ks. Wiesław Przygoda</i> - Podstawy działalności charytatywnej Kościoła	118
<i>Ks. Wojciech Łazewski</i> - Działalność charytatywna Kościoła w Polsce	135
<i>Bp Jacek Jezierski</i> - Dojrzewanie rozumienia aktywności społecznej w chrześcijaństwie	141
<i>Ks. Stanisław Strzelecki</i> - O posłudze kapłana w trybunale pokuty według Memoriale vitae sacerdotalis księdza Klaudiusza Arviseneta	147
<i>Ks. Wojciech Artur Marat</i> - Kwalifikacja prawno-kanoniczna faktu śmierci Henryka Hlebowicza - męczennika za wiarę	158
<i>Dk. Ireneusz Korziński</i> - Obraz NMP Ostrobramskiej, Matki Miłosierdzia w Wilnie	167
III. Z życia archidiecezji	
Inauguracja roku akademickiego 1998/99 w AWSD	
<i>Ks. Stanisław Strzelecki</i> - Spotykamy nowy rok akademicki 1998/99	182
<i>Ks. Stanisław Hołodok</i> - Przemówienie inauguracyjne Ks. Rektora AWSD	189
<i>Ks. Henryk Żukowski</i> - Sprawozdanie z działalności Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku w roku akademickim 1997/98	194
<i>Ks. Józef Zabielski</i> - Indyferentyzm religijno-moralny jako zagrożenie człowieka i kultury	211
Słowo Arcybiskupa Metropolity Białostockiego na zakończenie uroczystej inauguracji roku akademickiego 1998/99 w AWSD	225
<i>Bp Edward Ozorowski</i> - Prawda Boża i prawdy ludzkie	227
Inauguracja roku wykładowego 1998/99 w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym w Białymstoku	230
<i>Ks. Stanisław Piotrowski</i> - Przemówienie inauguracyjne Ks. Rektora ITP (17 X 1998)	230
Nowenna do NMP Matki Miłosierdzia	
Program	234
<i>Ks. Tadeusz Żdanuk</i> - Wybrane myśli z homilii poszczególnych dni Nowenny (7-16 XI 1998)	236

IV. Z historii archidiecezji	
<i>Józef Maroszek</i> - Kościoły knyszyńskie	249
<i>Ks. Andrzej Sadowski</i> - Parafia rzymskokatolicka w Gródku	268
<i>Ks. Zdzisław Karabowicz</i> - Kronika Archidiecezji Białostockiej	276

KOŚCIOŁY KNYSZYŃSKIE

(W związku z artykułem Zdzisława Zabielskiego *Przyczynek do poznania historii świątyń knyszyńskich*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej” V(XXIV 1996, nr 2)

Zdzisław Zabielski w artykule *Przyczynek do poznania historii świątyń knyszyńskich* zajął się dziejami kilku kościołów rzymskokatolickich, które funkcjonowały w tym mieście (Narodzenia NMP, św. Jana, św. Leonarda, św. Marka, Wszystkich Świętych). Główny tok myśli autora poszedł w kierunku ustalenia, która ze wzmiankowanych w dokumentach historycznych świątyń była najstarszą i gdzie była usytuowana. Wykorzystał dotychczasowe ustalenia przede wszystkim: K. Cyganka, S. Herbsta, S. Hoduna, J. Kurczewskiego, A. Tarnawskiego i innych¹. Ze źródeł rękopiśmiennych skorzystał z przechowywanej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie wizytacji z 1633 r. (Autor konsekwentnie podaje mylną datę tej wizytacji 1630 r.)². Z zasobów Archiwum Archidiecezjalnego w Białymstoku skorzystał z inwentarzy kościoła knyszyńskiego z 1727 i 1820 r., a z archiwum parafialnego w Knyszynie z wizyty generalnej z 1731 r. i inwentarza z 1937 r. Z rękopiśmiennych źródeł niekościelnych autor nie korzystał, a szkoda; bo kościoły funkcjonowały w mieście i miały z nim wspólną historię.

Podstawowym błędem Zabielskiego jest niesięgnięcie po sam akt fundacyjny parafii wystawiony w Wilnie 5 lipca 1520 r. przez ówczesnego właściciela Knyszyna Mikołaja Radziwiłła. Zabielski bowiem doszedł do wniosku: *niepodważalnym jest, że historycznie znany nam pierwszy drewniany kościół knyszyński pod wezwaniem św. Leonarda był ufundowany w 1520 r. przez Mikołaja Radziwiłła*. Otóż dokument Radziwiłła stwierdzał wyraźnie: *in eadem Knnyszyno de dioecesis Vilnensi ecclesiam sub titulo Nativitatis Mariae, Sancti Joannis, Sancti Andreae Apostolorum et Appoloniae aedificandam decrevisimus ac fundandam*³. Ani słowa nie wspomnianò o św. Leonardzie! Twierdzenie swe o wezwaniu kościoła z 1520 r. Zabielski buduje wbrew całej dotychczasowej historiografii - ks. J. Kurczewskiego, ks. K. Cyganka i innych, tyle że tamci znali treść dokumentu erekcyjnego parafii, a Zabielski nie!

Radziwiłł zwany *Amor Poloniae* był wielkim czcicielem NMP. Istnieje tradycja że odnosząc zwycięstwo pod Kleckiem nad Tatarami w 1506 r. uznał, że zawdzięcza to Matce Boskiej. Jako wotum dziękczynne wznosił on w Wilnie kościół pw. Matki Boskiej Śnieżnej (później zwany kościołem św. Jerzego). Podobnie w Goniądzu, stolicy swego państwa ufundował w 1521 r. mansjonarię przy kaplicy NMP. Postawienie na pierwszym miejscu wśród innych patronów knyszyńskiego kościoła parafialnego również Narodzenia NMP też potwierdza tę tradycję. Tyle, że kaplicę pod takim wezwaniem wzniesiono nie w Knyszynie, a w folwarku plebana knyszyńskiego - Krypnie. Istniała tam już w 1556 r.⁴ Wielkie odpusty, które tam się odbywały właśnie w dzień Narodzenia NMP 8 września, swój rodowód zawdzięczają Mikołajowi Radziwiłłowi i jego fundacji z 1520 r. Nawet sam obraz słynący łaskami, który ma być kopią rzymskiego obrazu z bazyliki Santa Maria Maggiore mógł dostarczyć do pobożnej fundacji knyszyńskiej przebywający w Rzymie pleban goniądzki bp Erazm Ciołek (to jego zgoda jako plebana na wyodrębnienie z Goniądza nowej parafii była konieczna). Ciołek był wielkim konekserem sztuki, toteż prawdopodobnym się wydaje, że to z jego daru zawisł już w najdawniejszym kościele krypniańskim ten wizerunek⁵. Jak żywy był kult Narodzenia NMP w Knyszynie świadczy fakt, że król Zygmunt August, nadając 4 doroczne jarmarki, jeden z nich ustanowił właśnie na Narodzenie NMP (pozostałe na Boże Ciało, Trzech Króli i Niedzielę Środopustną)⁶. Pierwsze z wezwań erygowanej w 1520 r. parafii od samego pewnie początku zastrzeżono dla krypniańskiej kaplicy. Pozostało kolejne - św. Jana Ewangelisty, które kościół knyszyński używa, aż po dzień dzisiejszy.

W 1510 r. rozpoczęło się zakładanie Knyszyna przez Mikołaja Radziwiłła, który, jak wiemy ze źródeł pisanych - 1 I 1509 r. otrzymał dobra goniądzkie, wraz z lasami późniejszej Puszczy Knyszyńskiej. Spalił i zlikwidował dwór myśliwski wielkich książąt litewskich Wodзилówka, zbudował inny dwór myśliwski, u ujścia Sokołdki Ładzkiej do Supraśli, który nazywał się Sokołdka, usytuowany w miejscu współczesnej nam wsi Jurowce. Pierwotny dwór myśliwski wielkich książąt zwany Wodзилówka był tożsamy z Knyszynem. Tylko, że znajdował się on w innym miejscu, na wprost połączenia rzek Wodзилówki i Jaskranki. Nazwa ul. Starodwornej, pochodzi właśnie stąd, że niegdyś prowadziła ona właśnie do niego. Później w 1538 r. starosta knyszyński rozmiarzając miasto, część starego siedliska dworskiego przekazał wójtowi knyszyńskiemu i jako miejsce siedziby wójtostwa przetrwało do schyłku XVIII w., nazywane *Zaściankiem Dwornym Wójtowskim*. Resztę starego gumna

królewskiego w 1561 r. oddano mieszczanom knyszyńskim jako naddatki gruntowe. 18 X 1510 r. Mikołaj Radziwiłł wybudował nowy most na Jaskrance, przez który przebiegał Gościniec Wielki z Mazowsza na Litwę. Wówczas w 1510 r. w sąsiedztwie mostu i młyna na Jaskrance, przy gościńcu urządzono nową siedzibę dworską - tę, która stała się rezydencją króla Zygmunta Augusta (dziś część ul. Białostockiej). Jeszcze z pomiaru Radziwiłła pochodzi blok siedlisk ul. Dworskiej (Białostockiej)⁷.

Kościół w układzie osady pojawił się w 1520 r. W 1537, gdy dzierżawca na zlecenie Bony rozmierzał miasto Knyszyn odebrał kościołowi poświętne przy głównym ciągu komunikacyjnym skolonizowanym w l. 1510-1520 wsi Knyszyn (ulice Goniądzka i Dworska) i urządził tam rynek nowo lokowanego miasta. Jurydykę plebańską wyznaczono gdzie indziej, poza blokiem siedlisk, przy nowo rozmierzonej w 1537 r. ul. Kościelnej. Na nowym placu rynkowym pozostał kościół parafialny i cmentarz grzebalny.

Znana Zabjelskiemu wizytacja kanonika Kaspra Zaliwskiego z 1633 r. informowała, że kościół parafialny knyszyński był wówczas pod całkiem innym wezwaniem, niż przewidywał akt fundacyjny z 1520 r., był bowiem pod tytułem Wszystkich Świętych: *templum tituli Omnium Sanctorum... Hoc existit prope fori*. Pod tym wezwaniem był też w tym kościele główny ołtarz. Nie określono go także wezwaniem św. Leonarda! Znana jest data konsekracji współcześnie nam egzystującej świątyni - rok 1601. Dokonał jej bp wileński Benedykt Wojna: *In haec Ecclesiae Parochialis Knyszynensi inventa est Chartula Pergamena in tenore tali: Anno Domini MDCI die 21 Mensis Martii ego Benedictus Woyna Dei et Aplid Sedis gratia episcopus Vilnensis consecraavi ecclesiam et altare hoc in honore SS Omnium et reliquias beatis Melchiadis papae et martyris atque sancti Hyacinti Confessoris in eo inclusi singularis Christi fidelibus hodie unum Annum et in die anniversario consecrationis huius ipsam visitantibus...* Słowa te pochodzą z wizytacji 1731 r., na której lekturę autor się powołuje⁸. Dokument pergaminowy znaleziony został w kościele parafialnym w Knyszynie, ale bp Woyna stwierdzał, że kościół i ołtarz zostały pokonserwowane pw. Wszystkich Świętych, ale nie stwierdził, że był to kościół parafialny, a należałoby spodziewać się, że napisze: *conservavi ecclesiam **parochialem** et altare hoc in honore SS Omnium*. Ale tego nie napisał! Rzecz to znamienita. Zresztą w 1633 r. w kościele nie było konsekrowanego ołtarza Wszystkich Świętych, a zamiast niego znajdował ołtarz wielki, starożytny i zeszpecony, zawierający w sobie przedstawienie Zwiastowania NMP, w środku, mensa

tegoż ołtarza jest murowana, portatył tamże znajduje się i jest konsekrowany. Ze stanu zachowania ołtarza głównego można wnosić, że był starszy od kościoła, bo trudno wyobrazić sobie, by w ciągu lat 30 został zeszpecony, a jego starożytność potwierdza to w pełni.

Zabielski zastanawia się nad czasem budowy istniejącej dotąd świątyni parafialnej. W oparciu o *deskrypcję* powizytacyjną z 1727 r., która stwierdzała, że *obecny kościół murowany stoi od lat 150*⁹. autor dochodzi do wniosku, że budowę realizowano ok. 1577 r. Potwierdzać to mają opinie wcześniejszych historyków - Stworzyńskiego oraz Tarnawskiego (ci wskazywali rok 1579)¹⁰ i Herbsta (rok 1580)¹¹.

A. Tarnawski powoływał się na list Stefana Batorego z 27 X 1579 r., w którym król polecał Łukaszowi Górnickiemu, staroście tykocińskiemu, aby dostarczył do Knyszyna wapno, gdzie Zamoyski zaczynał budować szpital i kościół¹². Tarnawski wyciągnął z tego wniosek, że *Zamoyski wybudował w roku 1579 kościół w Knyszynie*. Żadne inne źródła, ani z XVI w., ani późniejsze nie informują o murowanym szpitalu, czy kościele szpitalnym! Jest natomiast zachowany do dziś kościół parafialny, którego czas powstania zgadzałby się z cezurą 1579 r. Budowę kościoła istniejącego dotąd zaczęto więc w 1579. Prace budowlane trwały długo, jeszcze w 1600 r. Potwierdza to wzmianka pochodząca z ksiąg miejskich miasta Knyszyna z 1600 r. Otóż *In Actis Knyszynensis civitatis Anni 1600* zapisano: *Pleban z mularzem. O przebranie pieniędzy nad kontrakt, względem nowo murowanego kościoła. Który mularz podjął się i dachówką pokrywania dokączyć Subscriptio: Mikollaj Kislisz dziekan zamoyski, pleban knyszynski. Martin Protazwicz mularz knyszyński. Vidi ibi plurarum*¹³. Murarz Marcin Protasowicz, Knyszynianin, prowadzący budowę kościoła przekroczył kosztorys i pleban zmuszony był do podpisu aneksu do tej umowy. Ukoronowaniem dzieła była konsekracja. Jej data odnosi się do czasu pełnego zakończenia prac we wnętrzu. Konkludując stwierdzić należy, że istniejący do dziś kościół parafialny został zbudowany w latach 1579 - 1601.

Może istniejący kościół parafialny zaczęto budować jako szpitalny? W 1585 r. starosta Jan Zamoyski polecił Pawłowi Wierzbickiemu, swemu podstaroście knyszyńskiemu: *pomóż ile możesz do poprawy kościoła knyszyńskiego ks. plebanowi*. Zamoyski nie stwierdził, żeby pomagać w budowie, ale wyraźnie w remoncie świątyni. Musiało to dotyczyć istniejącego kościoła farnego, a nie realizacji bieżącej inwestycji. W dalszym ciągu swego listu pisze zresztą o konieczności budowy kościoła filialnego w Brzozowej, a więc gdyby dotyczyło to kościoła knyszyńskiego też pisałby o budowie, a nie poprawie¹⁴.

Potwierdzeniem tego jest odmienność wezwania, jakie kościół ten otrzymał w momencie konsekracji w 1601 r. - Wszystkich Świętych, nie skorzystano z wezwań przewidzianych aktem fundacyjnym 1520 r. Było to niebezpieczne z racji prawnych, bo dokument Radziwiłła nadawał beneficjum, z którego kościół korzystał. Musiał więc w momencie fundacji nowego kościoła istnieć kościół pw. św. Jana, ufundowany jeszcze w 1520 r., stojący wówczas na Rynku miasta. Dopiero rozbiórka starej fary knyszyńskiej spowodowała przeniesienie wezwania na kościół Wszystkich Świętych, właśnie ze względów beneficjalnych. Przed 1633 r. przeniesiono do szpitalnego kościoła Wszystkich Świętych stary ołtarz główny z kościoła parafialnego z obrazem Zwiastowania NMP, ołtarz boczny starożytny z wyobrażeniem Przemienienia Pańskiego i *przedstawienie krucyfiksu starożytnego*¹⁵.

Budowa kościoła Wszystkich Świętych jako kościoła szpitalnego wynikała ze środków, które przeznaczył nie tylko Jan Zamoyski, ale również kto inny - Stanisław Broniewski. 5 lutego 1578 r. Łukasz Górnicki starosta tykociński stawiał się przed urzędem wójtowsko-burmistrzowskim w Knyszynie i przekazał sumę 100 zł pol., którą pozostawił Stanisław Broniewski koniuszy przemyski. Pieniądze przeznaczone były na to, *aby ubodzy ludzie robili niemi*. Fundusz miał być własnością całego miasta Knyszyna. Corocznie 4 zł od tej sumy miało być przekazywane ubogim, a 2 zł *na kaznodziejski stolec*. Broniewski polecał: *ubodzy będą powinni Pana Boga prosić za duszę zmarłego króla Zygmunta Augusta i za Broniewskiego, z których też tu jeden w Knyszynie leży* [pewnie Jan, dworzanin Zygmunta Augusta - przyp. J M]. *Tak też kaznodzieja będzie powinien na każde święto wspomnieć dusze zmarłego króla Zygmunta Augusta i Broniewskiego*¹⁶. Stanisław Broniewski był bliskim krewnym Górnickiego, żoną Łukasza Górnickiego była Barbara z Broniewskich (zm. 1587 r.)¹⁷. Później w źródłach historycznych nie znajdujemy wzmianek o funduszu Broniewskiego, najwidoczniej spożytkowano go na inny cel - budowę kościoła szpitalnego.

W związku z faktem, że w początkowych zamiarach nie miał to być kościół parafialny, a szpitalny, nie stanął on na jurydyce plebańskiej, ale na gruncie innym. Można przypuszczać, że było to wcześniej miejsce dworu Ostafiego Wołłowicza. W inwentarzu starostwa knyszyńskiego 1569 r. notującego w mieście Knyszynie *siedliska, na których panowie pobudowali na pierwszym miejscu wymieniono pana Trockiego*¹⁸, którym to kasztelanem trockim 20 VI 1569 r. został właśnie Ostafi Wołłowicz. Do Knyszyna często przyjeżdżał. 16 III 1568 r. właśnie tu nabył na własność dobra Świerzno nad Niemnem. W dokumencie tytułował się

podkanclerzym WKL, marszałkiem dwornym i starostą brzeskim. Kupno król zatwierdził 2 dni później również w Knyszynie¹⁹. Inne zamieszkiwanie Wołłowicza w Knyszynie odnotowane zostały 14 XI 1568 i 7 II 1569 r.²⁰ Był obecny w czasie ostatniego pobytu w Knyszynie Zygmunta Augusta i zjawiał się tam w najbliższych latach po 1572 r. Jeszcze rejestr poborowy z 1577 r. wymieniał w mieście dwa dwory Wołłowicza, które usytuowane były - jeden w płd.-zach. pierzei Rynku, a drugi w tyle za ul. Tykocką.²¹ *Dwór rynkowy pana Ostafieja* był opisany jako ostatni w drugiej, płd. zach. pierzei rynkowej, którą opisywano posuwając się od ul. Tykockiej w stronę ul. Kościelnej, a więc był on w miejscu, gdzie stoi współcześnie kościół parafialny. Sądzić należy, że właśnie na tych placach wzniesiono istniejący dotąd kościół, konsekrowany w 1601 r. Potwierdza to lustracja 1616 r., w której czytamy: *na kościół murowany placów* ²².

Wołowicz był wielkim zwolennikiem reformacji - członkiem kościoła ewangelicko-reformowanego, w 1579 r. był seniorem zboru wileńskiego, a w 1582 r. fundował w Wilnie szpital i cmentarz ewangelicki²³. Wydaje się, że to za jego sprawą do Knyszyna dotarły nowinki religijne i pewnie uruchomiono zbor kalwiński. Może w zborze tym swe nauki głosił radykalny w poglądach co do kwestii chłopskiej działacz arianowski pochodzący spod Knyszyna Jakub z Kalinówki, który do 1568 r. był ministrem Ostafiego, a który przed synodem kalwińskim 20-21 I 1568 r. jako arianin zrzekł się godności ministra i wyjechał do Rakowa. Zresztą w zestawie dworzan królewskich, którzy wraz z Zygmuntem Augustem często przybywali do Knyszyna oraz wśród osób, dla których dwory w mieście Knyszynie pobudowano, znajdowało się wielu kalwinów, jak np. Jan Dulski, którego dwór usytuowany był przy ul. Dworskiej (Białostockiej). Wobec niemożności budowy zboru kalwińskiego na gruntach stanowiących własność królewskiego miasta i starostwa korzystać musiano ze spotkań religijnych w dworze wołowiczowskim.

Potwierdzeniem tego, że reformacja czyniła w Knyszynie postępy był fakt, że mieszczanie knyszyńscy zaprzestali dawać kościołowi dziesięcinę. W 1578 r. ks. Marcin Siuchnicki w urzędzie miejskim *protestował się przeciw sławetnemu Andrzejowi Boleście wójtowi knyszyńskiemu i na wszytek gmin miasta Knyszyna, że nie chcą dawać dziesięciny kościołowi knyszyńskiemu..., że nie wiem przec dziesięciny, którą zwykli dawać i kontraktem pod sowitością ze mną uczynionem, na co mi się i sami opisali; trzymać i dawać nie chcą, w czym się niemają krzywda kościołowi bożemu dzieje, że kapłani przy nim służyć nie chcą*²⁴. W 1579 r. starosta knyszyński Jan Zamoyski naocznie przekonał się jak się

sprawy mają, bowiem 5 XI tego roku, notowany był jego pobyt w Knyszynie²⁵.

Zamoyski ożeniony był z Krystyną córką Mikołaja Radziwiłła Czarne-
go wojewody wileńskiego, znanego działacza i propagatora kalwińskiego.
W 1580 r. w Knyszynie został opublikowany piękny druk dedykowany
Zamoyskiemu, zawierający pochwałę drugiej jego żony, która zmarła w
Warszawie 29 II 1580 r., zatytułowany: *Christina Radivila vel de illustres
Principes D. Georgium Episcopum Vilnensem, D. Nicolaum Chritopho-
rum, summum Magni Ducatus Lithuaniae, Praefectum Caunensem, D.
Stanislaum Radivilos fratres Olicae et Nesvisias Duces T. Gisii Sere-
niss. Regis Poloniae Secretarii*²⁶. Na jej nagrobku w warszawskim
kościelie bernardynów odnotowano, że liczyła wówczas jedynie 18 lat 6
miesięcy i dni 9, a żoną Zamoyskiego była przez 2 lata i 2 miesiące.

Kalwinem często przemieszkującym w Knyszynie był Jan Dulski (zm.
1590 r.) kasztelan chełmiński, podskarbi koronny, który należał do grona
dworzan szczególnie wyróżnianych. Dulski był heretykiem. Trzeci ślub
miał miejsce w Knyszynie u Zamoyskiego. Przed ślubem jezuita Laterna
i kaznodzieja kanclerza Jan Herbert razem z Zamoyskim usiłowali
przekonać nowożeńca, aby przyjął katolicyzm. Dulski nie mógł pogodzić
się jednak z komunią pod jedną postacią i w drodze ugody odłożono
konwersję na później, a w 1582 r. ślub urządzono w knyszyńskim
kościelie katolickim. Sprawa była bardzo głośna i ucichła dopiero po
śmierci Zofii Dulskiej w lecie 1583 r.²⁷

Sprawę zboru rozstrzygnął starosta Jan Zamoyski który nakazał
swemu podstaroście knyszyńskiemu Pawłowi Wierzbickiemu: *no-
wych wiar, abyś w Knyszynie nie dopuszczał*. Nakaz Zamoyskiego
poskutkował. 26 IX 1586 r. ks. Mikołaj Kisłisz ze Lwowa pleban knyszyń-
ski i kalinowski oraz rajcy i mieszczanie knyszyńscy zawarli ugodę co do
dziesięciny i mesznego. Zamiast obowiązku wynikającego z dokumentu
uposażeniowego Bony 1540 r., zgodnie z którym dawać *mieszczanie
knyszyńscy na każdy rok powinni z każdej włóki po kopie żyta i po kopie
owsa, mesznego po 5 gr do kościoła knyszyńskiego* zawarto nowe
postanowienie: *z każdej włóki po 1 zł pol. plebanowi wszyscy razem, w
jednym terminie, tj na Boże Narodzenie 1586 począwszy i tak rok po
roku. A więcej nic nie będą powinni*²⁸. Ostafi Wołłowicz już przed
śmiercią musiał wyzbyć się swej własności w Knyszynie, bo zachowany
jego testament spisany w Milejczycach 1 XII 1587 r., wyliczający domy
wołłowiczowskie w Wilnie, Grodnie i Brześciu, o knyszyńskim milczy.
Jako że zmarł po 1 XII 1587 r., to najpewniej sprzedaż domów w
Knyszynie miała miejsce gdzieś ok. 1578 r. Na miejscu kalwińskiego

zboru knyszyńskiego mieszczącego się w jednym z dwu dworów wołłowiczowskich stanął kościół Wszystkich Świętych, który swoim kontrreformacyjnym wezwaniem zaprzeczał kalwińskiej koncepcji Kościoła, gdzie kult świętych w ogóle nie istniał. Wezwania kolejne, które nadano nowo budującemu się kościołowi św. Melchiedesa papieża i męczennika i św. Jacka, pewnie pochodziły od relikwii, w które wyposażono ołtarze w świątyni (te przepadły w ogromnym pożarze kościoła w 1710 r.). Ostatnie jednak z wezwań - św. Jacka - mogłoby też sugerować, że planowano świątynię przekazać dominikanom, gorącym czcicielom misjonarza swego zakonu - św. Jacka, aktywnie włączonym w kontrreformacyjną walkę z nowinkami religijnymi.

Istniejący dotąd kościół parafialny był budowlą niegdyś sklepioną. Już w 1633 r. pisano, że świątyni *ściany są potężne, sklepienie grozi ruiną i jest popękane, posadzka tegoż jest wyłożona z cegły, lecz już przechylona i nierówna. Dach posyty drewnianym pokryciem na zewnątrz, nie dobrze opatrzony*²⁹. W 1710 r. pożar kościoła spowodował, że od gorąca runęło sklepienie i już go nie odbudowano. W ścianach powstały wówczas szczeliny na 3 palce. Przy remoncie obawiano się najwidoczniej, że osłabione mury nie udźwigną sklepienia, bo zamiast niego zamontowano drewniany strop płaski, podparty dwoma rzędami drewnianych filarów. Jeszcze w 1722 r. kościół był w ruinie, a bp Ancuta dawał wskazówki co do jego restauracji. Dopiero w 1730 r. odbudowano chór i organy³⁰.

Wizytacja z 1633 r. stwierdzała, że oprócz parafialnego kościoła Wszystkich Świętych były dwa inne kościoły:

1. *Propre templum muratum - ecclesia lignea in circulo conpt aedificavi, a decem circiter annis, cuius fabrica non dum consumata est, parietes veruies ad fenestras erecti sunt, sed iam ob caeli ruinam minontur.*
2. *Tertia ecclesia tituli S. Leonardi in platea Tykocinensi; in eodem oppido existis, tota in qua nunqua divina cum indicta ecclaesiae in circulo fori existen.*

Zagadkowo przedstawia się sprawa owego kościoła drewnianego, którego budowę rozpoczęto ok. 1623 r., ale przerwano i nie dokończono. Rzeczywiście jeszcze lustracja starostwa knyszyńskiego z 1616 r. wyliczająca w mieście place kościelne pisze: *na kościół murowany placów 2, na kościół św. Marka także placów nr 2..., szpitalnych nr 3*³¹. Nic nie wspomina się o nowo budującym się, czy też istniejącym na Rynku kościele. Najwidoczniej jego budowę rozpoczęto po 1616 r. Wizytator w 1633 r. stwierdził, że w tym kościele na środku rynku knyszyńskiego znajduje się sarkofag z wnętrznościami zmarłego króla

Zygmunta Augusta, ustawiony na miejscu ołtarza³². Kościół został jednak później wykończony. Świadczy o tym fakt pobierania opłaty od Żydów kozubalca. W 1731 r. pisano: *Proventus huius ecclesiae unicus et solus expensione Judaica Kozubalec dicta, quia Judei transeuntes arca ecclesiam hanc solvunt unum grossum, circa aliam Knyszynensem ecclesiam transeuntes alium grossum. [Dochód tego kościoła jeden i jedyny pochodzi z podatków żydowskich zwanych kozubalec, ponieważ Żydzi przejeżdżający koło tego kościoła uiszczają 1 gr, a koło drugiego kościoła grosz drugi]*. Opłata ta była pobierana do 31 III 1719 r., kiedy zastąpiono ją rocznymi zryczałtowanymi opłatami wnoszonymi przez Żydów do kościoła na Boże Narodzenie, Wielkanoc i Zielone Świątki. W 1719 r. tłumaczono przy okazji dlaczego Żydzi obowiązani byli do owego kozubalca: *Należność takowa 20 tynfów i honoraria tem dokumentem przeznaczone kościołowi knyszyńskiemu stąd wynikły, na mocy przywilejów miastu służących Żydom nie wolno było znajdować się w mieście Knyszynie. Trudno im się było odwrócić dla traktu przechodzącego przez Knyszyn do Tykocina. Przeto każdy Żyd obowiązany był dla usług kościelnych dawać tu, przechodzący, jako i przejeżdżający daninę, tak zwany kozubalec*³³.

Dwa kościoły (nie kaplice!) to oczywiście dwa kościoły będące w gestii plebana knyszyńskiego. Poza kościołami w mieście do parafii należała kaplica w Krypnie, ale kozubalec był płacony od kościołów w samym mieście, bo w Knyszynie, tylko w obrębie gruntów miejskich obowiązywał przywilej *de non tolerandis Iudeis*, Żydzi nie mieli tam prawa zamieszkiwać.

Miasto przywilej ten uzyskało w 1672 r. Najwidoczniej wówczas ciągle noszono się z odbudową kościoła na rynku miejskim, bo przy obu trzeba było płacić kozubalec. Wcześniej 31 V 1664 r. lustratorzy odnotowali: *na kościół stary plac N°1, na którym teraz dzwonnica stoi i krucyfiks*³⁴. W wizycie kościoła knyszyńskiego z 1731 r. czytamy, że na rynku w Knyszynie znajdowały się *dwa drewniane krzyże i sarkofag Najjaśniejszego Króla Polski Zygmunta i gdzie pochowane są wnętrzności jego*. Wizytator stwierdzał również, że do kościoła knyszyńskiego należał również *plac w środku miasta Knyszyna, gdzie stoi dzwonnica i starożytnego kościoła cmentarz...* *Niegdyś był drewniany kościół na rynku miasta... Caemeteria. Sunt tria: unum in medio fori, ubi antiqua stetit ecclesia lignea et Regis Poloniae Sigismundi I-mi [sic!] sub marmore intestina deposita*³⁵, a powoływał się przy tym nie tylko na pozostałości świątyni w środku placu targowego, ale również na dzieło Reinholda Heidensteina, sekretarza, przyjaciela i powiernika Jana Zamoyskiego.

Historyk ten opisując pogrzeb Zygmunta Augusta wspominał, że gdy ciało królewskie przewożono do Tykocina *wnętrżności w Knyszynie złożono*.

Dramatyczne było przerwanie prac budowlanych tego drewnianego kościoła. 3 VI 1617 r. pleban knyszyński Jan Grabowski doszedł do ugody z miastem o dziesięcinę: z włók 30 *Starego Pola* mieli mieszczać po 1 zł, z każdej włóki, a z 52 włók zwanych *Kobylanki* po gr. 20, z każdej włóki. 3 XII 1628 r. ks. Szczyt, pleban knyszyński sprzedał dom z placem na ul. Tykockiej, w połowie stanowiący własność parafialną, a w połowie szpitalną. Najwidoczniej środki potrzebne były na budowę nowej świątyni. W 1629 r. w urzędzie radziecko-wójtowskim knyszyńskim pleban upominał się o należne kościołowi meszne za 1628 r. Mieszczanie odpowiedzieli, że je dadzą, jak tylko otrzymają kwit za 3 lata, które wybierał niejaki pan Rosochacki. 7 VII 1630 r. ks. Szczyt pleban knyszyński i kanonik wileński w niedzielę *rozkazał publikować na kazaniu, prosząc, aby miał rezolucję od wszytkiego miasta i urzędu knyszyńskiego o dziesięcinę coroczną kościoła knyszyńskiego, którą mu miasto oddawać nie chce, tedy, iż żadnej rezolucji o tę dziesięcinę od miasta mieć nie mógł i kapłana nie mając skąd wychować, ani sług kościelnych. Na co pan burmistrz powiedział, iż wszystko pospółstwo nie chcą nic dać więcej, tylko mesznego zł 21 i gr 20, które są oddane za rok 1629. Nie kontentując się tedy tym admodum reverendum dominus canonicus Vilnensis kościół zamnąwszy sług wszytkie kościelne rosprowadziwszy, sam precz musiał odjechać*. W 1630 r. pleban wystarał się o dekret królewski sądów zadwornych. Ale nie tylko mieszczenie buntowali się przeciwko płaceniu dziesięciny. 20 III 1642 doszło do ugody plebana Pawła Siuchnickiego z właścicielami dóbr ziemskich Pęskie. Okazuje się, że z Pęskich nie wpływała dziesięcina od 15 lat, czyli od 1627 r. i zebrała się suma zł 42.³⁶ W świetle powyższych faktów jasnym się staje powód, dla których przerwano prace budowlane przy kościele na Rynku.

Fundacji sarkofagu może dokonał Jan Zamoyski, od 1574 r. władający starostwem knyszyńskim. Sarkofag stał na rynku knyszyńskim aż do 1824 r. Jeszcze w wizytacji 1820 r. pisano: *Dzwonnica za cmentarzem na rynku teraz jest wybudowana z drzewa, obita gontami, dobrze podmurowana, na placu, gdzie kościół pewnych wieków sta³⁷*. 13 X 1824 r. białostocki komisarz ziemski Orlakowski zburzył dzwonnice i pewnie wówczas usunął inne stojące na dawnym cmentarzu pozostałości, najwidoczniej i stary sarkofag, o którym późniejsze źródła historyczne już milczą³⁸.

Obecność sarkofagu w 1633 r. w niewykończonym kościele budującym się od ok. 1623 każe przypuszczać, że nie wstawiono go do nowo wznoszonej świątyni, ale że to kościół budowano w ten sposób, że chciano pomieścić go we wnętrzu. Inaczej sarkofag znajdowałby się w kościele parafialnym, ukończonym i konsekrowanym w latach 1600-1601. To wskazuje na fakt, że to właśnie stojący w środku rynku kościół knyszyński był najstarszą świątynią parafialną w mieście, a nowy murywany kościół zbudowano obok, już w pierzei rynkowej. Wyjaśniałoby to też fakt dlaczego zmieniono tytuł świątyni. Wezwanie Wszystkich Świętych nadano po to, by odróżnić stary (1520 r.) i nowy kościół (1601 r.).

Trzecim według wizyty 1633 r. był kościół św. Leonarda, (a według Zabielskiego - co jest nieprawdą - miał być najstarszym, ufundowanym jeszcze w 1520 r.). Otóż przeczy temu sama wizytacja 1633 r. dokładnie go lokalizująca. W innym jej miejscu stwierdzono bowiem: *Ecclesiae S. Leonardina Pułianach vocatum*. „Pułian vel Półjany” to grunty położone na końcu ul. Tykocińskiej. Pod taką nazwą wzmiankowane już dużo wcześniej, m. in. 26 XI 1579 r. W księgach miejskich knyszyńskich odnotowano następujący akt, mocą którego: *Iwan Wołkowicz mieszczanin knyszyński, zdrowy na umyśle i na ciele jawnie i dobrowolnie zeznał, iż połowicę domu pliaców swoich własnych w mieście Knyssin w ul. Thykocińs[kiej] o miedzę Pulianow, a z drugą rowu i polia królewskich ze wszytkiem prawem, państwem i własnością... Joannesowi Zamosczkiemu bakalarzowi szkoły knyssin[skiej] zastawił w sumie zł. 12 pol. gotowych, odliczonych i wziętych od rzeczonoego Iwana począwszy od roku terażniejszego ut supra et ab actu aż do przysłego święta Nativitatis Mariae in anno proximo futuro 1580 [8 IX 1580 r.], a gdzieby na rok naznaczony sumy pomienionej nie zapłacił odtąd potem [s] rzeczony bakalarz pliace pomienione będzie dzierżał i używał spokojnie mocą zastawy ani inszem prawem, tak długo aż do oddania pieniędzy. A iż, nie połowicę rzeczonych pliaców, alie wszytich jako się w sobie mają i dopuścił dobrowolnej intromisji...*³⁹ Uroczysko zwane Pułjany znajdowało się w okolicach obecnego cmentarza grzebalnego. Notuje tam tę nazwę *Pierworys gruntów miasta KNYSZYN w powiecie Białostocki, województwie Białostockiem położonego scalonych na mocy orzeczenia Okręgowej Komisji Ziemskiej w Białymstoku 17 października 1930 r. Pomiaru na gruncie dokonał i pierworys niniejszy sporządził... Wł. Markowski*⁴⁰. Ulica Tykocińska dawniej skręcała ku północy i biegła przy południowym ogrodzeniu cmentarza.

Informacja o tytule kościoła św. Leonarda pochodzi jedynie z wizytacji 1633 r. W innych źródłach kościół ten stojący na obecnym cmentarzu

grzebalnym konsekwentnie określany był mianem św. Marka, a nie św. Leonarda. W 1731 r. zanotowano (poza wiadomościami o istniejącym kościele z 1601 r. nieistniejącym już kościele na Rynku oraz funkcjonującymi dawniej przy nich cmentarzach): *Tertium coemeterium S. Marci; ubi olim fuerat capella* i w innym miejscu: *Item area S. Marci; ubi olim fuerat Ecclesia lignea et coemeterium*⁴¹. Kościół ten istniał już w 1564 r., bowiem w inwentarzu z tego roku zanotowano *przy kościółku 2 morgi wolne, należące do przytułku*⁴². W 1569 r. zapisano: *Morgów mieszczkich... z których wolnych i na szpitalny dom i na domek kapłański i na kościołek morgi 2*⁴³. W 1616 r. lustratorzy odnotowali *placów szpitalnych 3*⁴⁴. W 1664 r. pisano, że plac szpitalny w Knyszynie był tylko 1⁴⁵. Kościół więc służył ubogim, a obok niego znajdował się domy, jeden przeznaczony na przytułek-szpital, a w drugim mieszkali kapłani szpitalni. Warto wspomnieć, że ostatni przedśmiertny wydatek wpisany z woli króla Zygmunta Augusta 5 VII 1572 r., który w swojej księdze rachunkowej odnotował Stanisław Fogelweder brzmiało: *Cnissini. Dałem z rozkazanania KJM ubóstwu w Knyszynie i Tykocinie fl. 4*. Kolejne wydatki dla ubogich odnotowano już po śmierci króla (ta nastąpiła 7 VII 1572 r. w Knyszynie): 25 VII 1572 r. *Cnissini. Dałem z rozkazania JMPP rad przy cieie KJM będących panu Janowi Lanczkiemu, komornikowi KJM na rozdawanie jałmużny ubóstwu fl. 20. Na co mam kwit...* 29 VII 1572 r. *Cnissini. Dałem z rozkazania JMPP przy cieie KJM będących Janowi Lenczkemu komornikowi KJM na rozdanie jałmużny jako kwit jego świadczy fl. 50*⁴⁶.

W 1731 r. dowiadujemy się jeszcze o innym obowiązku, który ciążył na ubogich ze szpitala knyszyńskiego - śpiewie w dni świąteczne pieśni *Boga Rodzico Dziewico* ułożonej - jak zaznaczono - przez św. Wojciecha. Za śpiew ten mieszczanie dawali ubogim 10 zł⁴⁷. Była to pobożna fundacja 12 XII 1684 r. Jana Fiedorowicza ekonoma knyszyńskiego, który dał na ratusz knyszyński 100 zł, od której sumy corocznie 10 zł, jako odsetki od tej sumy dziadom i babom powinno się wypłacać, a ci co święto śpiewać mają pieśń *Bogurodzica* i za dobrodzieja prosić Boga o zbawienie jego duszy⁴⁸. Zapis bliski jest w czasie ze Zwycięstwem Wiedeńskim i tak należy rozumieć tę intencję. Pewnie Fiedorowicz wspólnie ze starostą tykocińskim Janem Gnińskim brał udział w Odsieczy, bo Jan Gniński podkanclerzy koronny, starosta knyszyński później w 1691 r. ofiarował kościołowi szpitalnemu w Goniądzu św. Ducha *kawtan turecki*, trofeum z którego wykonano antepedia do dwu ołtarzy w goniądzkim kościele św. Ducha⁴⁹.

Kościół św. Leonarda ustawiony był na obecnym cmentarzu grzebal-

nym, nosił jeszcze inne wezwanie św. Marka, a pod tym ostatnim tytułem wzmiankowany był w XVI-XVIII w. Kościół św. Marka służył pierwotnie szpitalowi dla ubogich, dla nich był zbudowany przed 1564 r., może jeszcze przez Mikołaja Radziwiłła (1520-1522). Wobec budowy nowego kościoła szpitalnego, dzisiejszego parafialnego, który miał być w zamiarach szpitalnym (fundacja Jana Zamoyskiego), na miejscu dawnego zbudowano drewniany kościół św. Leonarda, ale Knyszynianie nazywali go nadal kościołem św. Marka. Zresztą trudno było wyzbyć się dawnego wezwania, bo niezachowany i nieznany dokument uposażeniowy sprzed 1522 r. zawierał nadanie placów w mieście właśnie dla szpitala św. Marka, a nie św. Leonarda. Zastanawia wezwanie św. Leonarda (żył. ok. 560 r.), patrona więźniów. Usytuowanie go przy wylocie traktu tykocińskiego mogło być okazją do tego, by służył prowadzonym do tykocińskiej twierdzy jeńcom wojennym, co musiało być masowe w czasach wojen prowadzonych przez Batorego o Inflanty, a zwycięskimi wojskami dowodził starosta knyszyński, dobroczyńca kościołów w tym mieście - Jan Zamoyski. Jak poważny był to problem możemy zorientować się ze słów komendanta twierdzy Tykocin z 1684 r. Piotra Michałowskiego, który zapisał: *Chodzi wieść u ludu miejscowego, iż Twardowski; ażeby królowa Barbara miała na czym pływać zrobić diabłami groblę 200 kroków mającą, na stawie do 1,5 mili; a wiadomo, że 12 000 niewolnika, co było w Tykocinie las wycięli i rzekę płynącą od Jasionówki mocną zamknęli groblą*⁵⁰.

Z wezwaniem św. Leonarda łączy się jeszcze inna kwestia, nazwa ulicy miejskiej, która do niego prowadziła (dzisiejsza ul. Legionowa). Otóż w źródłach XVI-wiecznych nazywana była konsekwentnie ul. Szpitalną, ale w późniejszych ul. Katowską. Św. Leonard, patron więźniów i złoczyńców, mógł im dostarczać swego duchowego wsparcia. Za wstawiennictwem św. Leonarda z Noblac pod Limoges we Francji pękały okowy kajdan, a więźniowie w cudowny sposób odzyskiwali wolność. Jakub de Voragine w *Złotej legendzie* twierdził: *Gdy ktokolwiek przebywał w więzieniu wezwał jego imienia, natychmiast więzy jego pękały wychodził wolno i nikt się temu nie sprzeciwiał, a on następnie pokazywał świętemu swoje więzy czy kajdany... Ogromna liczba żelaznych kajdanów wiszących przed jego grobem świadczy jak wiele cudów uczynił Pan przez św. Leonarda, szczególnie dla więźniów*⁵¹. Nie mógł kościół parafialny - jak chce Zabielski - mieć patrona od szczególnych poruczeń.

Kokludując należy stwierdzić:

1. Najstarszy kościół parafialny w Knyszynie fundowany w 1520 r. był pod wezwaniem Narodzenia NMP, św. Jana, św. Andrzeja, św. Apolonii. Nie był to jak chce Z. Zabielski kościół św. Leonarda. Budowa kaplicy w folwarku plebana knyszyńskiego w Krypnie (przed 1556 r.) i umieszczenie tam obrazu Matki Boskiej sprawiło, że dla tej kaplicy zawarowano pierwsze z wezwań - Narodzenia NMP, a nazwę św. Jana pozostawiono kościołowi parafialnemu.
2. Najstarszy kościół usytuowany był na środku Rynku miasta Knyszyna. Nie stał w miejscu współczesnego nam kościoła, ani jak pisze Zabielski przy ul. Tykockiej. Istniał w 1572 r., gdy umieszczono w nim sarkofag z wnętrznościami króla Zygmunta Augusta. Przestał istnieć ok. 1623 r., gdy w jego miejscu rozpoczęto budowę nowego drewnianego kościoła, obudowując istniejący sarkofag, umieszczony w części ołtarzowej.
3. W latach 1579-1601 najprawdopodobniej z inspiracji Jana Zamoy-skiego starosty knyszyńskiego i ówczesnego plebana Mikołaja Kisli-sza ze Lwowa zbudowano najprawdopodobniej na miejscu zboru kalwińskiego (na placach wcześniej należących do dworów Ostafiego Wołłowicza kanclerza Wlk. Ks. Litewskiego i przełożonego zboru kalwińskiego w Wilnie) nowy kościół, który był na ukończeniu w 1600, a został konsekrowany w 1601 r. pod innym, niż stojący na Rynku kościół wezwaniem - Wszystkich Świętych. Jego tytuł był zaprzeczeniem reformacyjnej nauki odrzucającej kult świętych. Kościół istnie-jący dotąd miał w zamiarach fundatorów służyć szpitalowi dla ubo-gich, ale wskutek przerwania prac budowlanych fary na rynku miasta, a później zaniechania jej budowy stał się kościołem parafialnym.
4. Przeniesienie tytułu św. Jana na kościół konsekrowany jako kościół Wszystkich Świętych podyktowany był faktem rozbiórki starego ko-ścioła 1520 r. i nie dokończeniem nowego pod tym tytułem. Ważny też był fakt, że uposażenie kościoła św. Jana na mocy dokumentu 1520 r. było uposażeniem parafii, by nie kwestionowano praw beneficjum, praktycznym było używanie tytułu takiego jaki zanotowano w akcie fundacji radziwiłłowskiej.

ANEKS:

Wizytacja kościoła w Knyszynie 3 XI 1633 r., (tłumaczenie z łaciny)

Wizytacja budynku kościoła i ołtarzy

Kościół pw. Wszystkich Świętych

zm. 1651

Pokonsekrowany, według doniesienia wiarygodnego i karty podpisanej ręką wb. pana Wojciecha Żabińskiego kantora wileńskiego.

Ten znajduje się obok rynku, otoczony murem, w dobrach królewskich.

Którego ściany są potężne, sklepienie grozi ruiną i popękane. Posadzka tegoż jest wyłożona z cegły lecz już przechylona i nierówna. Dachy posyty drewnianym pokryciem, na zewnątrz niedobrze opatrzone.

Ambona jest na podwyższeniu i znajduje się w miejscu właściwym. Ławki są wystarczające, jednak niewygodne.

Zakrystia znajduje się po prawej stronie od wejścia do kościoła, podobnież murowana. Zawierająca szafy opatrzone kłódkami, w których święte szaty i różne sprzęty liturgiczne...

Organy 12-głosowe, tamże na chórze znajdują się. Który to chór potrzebuje naprawy. Nie po kolei zapada się jeden ze stopni.

Drzwi do tego kościoła podwójne, są dobrze opatrzone sztabą.

Przed drzwiami z placu rynkowego zbudowana jest drewniana brama, niestosowna.

Ołtarzy liczy pięć, zbudowanych w tym kościele.

I po pierwsze ołtarz wielki, starożytny i zeszpecony. Zawierający w sobie przedstawienie Zwiastowania NMP, w środku. Mensa tegoż ołtarza jest murowana. Portatyl tamże znajduje się i jest konsekrowany.

Ołtarz drugi, po prawej stronie, podobnie starożytny i nieprzyzwoicie egzystuje. Posiada wyobrażenie Przemienienia Pańskiego, trzema obrusami nakryty. Tamże portatylu nie ma.

Ołtarz trzeci, w tejże części NMP, który należy do Bractwa Św. Różańca. Tenże ołtarz jest przyzwoicie wymalowany, trzema obrusami nakryty i posiadający portatyl, w całości, konsekrowany.

Ołtarz czwarty, po stronie lewej usytuowany, zawiera przedstawienie krucyfiksu, podobnież starożytnego i nie przyzwolitego, bez portatylu.

Ołtarz piąty, po tejże stronie znajduje się. Wzniesiony przez szlachetnego Woydieszewskiego, w którym odmalowane jest przedstawienie Matki Boskiej. Portatylu nie ma.

Feretronów i baldachimu nie ma.
Dzwonnica zbudowana jest cała, na cmentarzu.

Wizytacja funduszów tegoż kościoła.

Brak jest oryginalnego dokumentu funduszowego tego kościoła.

Zaś obecnie z miasta Knyszyna, z włók 80 powinni corocznie do tego kościoła płacić zł 80, z każdej włóki po 1 zł. I z innych włók 50, ćwiertek, powinni zł 33, gr 10, z każdej włóki po gr 20.

Ponadto posiada: ogrody zapisane testamentem przez Franciszka Szlachcika, także przez Swynkowską (?) czwartą część włóki, przez Zajęcka czwartą część tamże, przez pobożnego Szpalayskiego, czwartą część tamże.

Do tegoż kościoła przypisane są 40 fl... Lesiewitowsko, przez Schochową, które pieniądze obecnie nie są odebrane.

Także posiada ogród przynależny kościołowi św. Leonarda na Tykockiej, nazywany na Puljanach.

Siedem cmentarzy. Nie są zamknięte i wewnątrz opatrzone.

W pobliżu murowanego kościoła **kościół drewniany** wokół zbudowany, przed dziesięcioma około laty, którego budynek zupełnie jeszcze nie jest skończony. Ściany zbudowane są do okien, lecz już z wyroków nieba, grożące ruiną.

Trzeci **kościół pw. św. Leonarda, na ul. Tykockiej**, w tymże mieście znajduje się, cały zrujnowany, w którym i obecnie Chwałę Bożą zakończono. I przez wiele lat nie używany.

W **tymże kościele na środku Rynku** znajdującego się, według opisu wizytatorów, w którym wnętrzości najjaśniejszego niegdyś króla Polski Zygmunta Augusta są złożone, w miejscu ołtarza.

Przypisy:

- ¹ K. Cyganek, *Kronika parafialna kościoła knyszyńskiego* (maszynopis), Knyszyn 1944; [S. Herbst], Knyszyn, „Miasta polskie w Tysiącleciu”, t. I, Warszawa 1965, s. 265; S. Hodun, *Knyszyn - królewskie miasto Podlasia*, Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku, nr 1/1980; A. Ignatowicz, *Kościół katolicki w Knyszynie*, „Białostoczczyzna”, nr 3/1993; A. Jabłonowski, *Podlasie, „Źródła dziejowe”*, t. XVII, cz. 1-3, Warszawa 1908-1910; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912; Tegoż, *Stan kościołów w diecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskim 1655-1661*, „Litwa i Ruś”, t. II, Wilno 1912, s. 63; J. Maroszek, *Knyszynski dworzec królewski*, „Białostoczczyzna” 3/1993; A. Tarnawski, *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego (1572-1605)*, Lwów 1935; A. Walentynowicz, *Krypno i kościół krypniański*, Wilno 1935.

- ² Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie (dalej cyt. BU Wilno), F. 57 Kapituła wileńska - Vilniaus kapitula, F. 57, B 54, nr 40: *Acta visitationis ecclesiarum dioecesis Vilnensis, per illustrem et admodum reverendum dominum Gasparum Zaliwski, canonicum Vilnensem SRM secretarium, authorem commissionis illustrissimi et reverendissimi domini; domini Abrahami Woyna, Dei et Apostolice sedis gratia episcopi Vilnensis celebratae*. Wizytacja kościoła w Knyszynie znajduje się na kartach 185v-194.
- ³ AGAD, Kapliciana 54, s. 608-619; MN Kraków, Bibl. Czart. 1775, s. 1021-1026; Inna kopia tego aktu znajdowała się Metryce Litewskiej, w Księdze Zapisów nr 18 - wspomina o niej A. Jabłonowski, Podlasie, „Źródła dziejowe”, t. XVII, cz. 2, Warszawa 1909, s. 220; Publikował ten dokument Władysław Plater, t. I, s. 231.
- ⁴ AGAD. Ks. miejskie Knyszyna, nr 1, k. 82.
- ⁵ Por. J. Kloza, J. Maroszek, *Dzieje Goniądza w 450 rocznicę praw miejskich*, Białystok-Goniądz 1997, s. 25-27.
- ⁶ AGAD, Kapliciana nr 42, s. 462, nr 43, s. 434-452.
- ⁷ Szerzej na temat układu przestrzennego miasta w XVI w. i dziejów w nim rezydencji królewskiej zob. J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem a Narwią* (w druku).
- ⁸ W tym kościele parafialnym knyszyńskim znaleziona została karta pergaminowa, z takim napisem: *Roku Pańskiego 1601 dnia 21 marca ja bp Benedykt Woyna z Bożej i Stolicy Apostolskiej łaski, bp wileński konsekrowałem ten kościół i ołtarz na cześć Wszystkich Świętych i włożyłem weń relikwie Św. Melchisedesa papieża i męczennika, a także św. Jacka wyznawcy i poszczególnym wierzącym w Chrystusa w ten dzień, w każdy rok, na dzień rocznicy konsekracji tego kościoła...* Informacja o tym zawarta jest w Arch. Par. Knyszyn, Wizyta Generalna 1731; K. Cyganek s. 84; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 240.
- ⁹ Deskrypcja w Arch. Archidiecezjalnym w Białymstoku.
- ¹⁰ Stworzyński, *Życiorys Jana Zamoyskiego*.
- ¹¹ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. I, Wrocław 1965, s. 265.
- ¹² AGAD, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, nr 1507, s. 397; A. Tarnawski, *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana w. kor. (1572-1605)*, Lwów 1935, s. 391.
- ¹³ *Ekstrakt z aktów miasta JKM Knyszyna wójtowskich i radzieckich respective kościoła knyszyńskiego, straconych funduszów, wyjęty Anno Domini 1710 przez księdza Stephana Baranowicza plebana knyszyńskiego*. MN Kraków, Bibl. Czartoryskich 1775, s. 1033.
- ¹⁴ AGAD, Kapliciana, nr 43, s. 71-72.
- ¹⁵ BU Wilno, F. 57, B 54, nr 40, k. 185v-194.
- ¹⁶ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku, Fond 1809, opis 1, nr 1, k. 310v-311.
- ¹⁷ Ks. St. Jamiołkowski, *Tykocin*, „Przegląd Katolicki”, 1879 r., nr 49, s. 802-803.

- ¹⁸ AGAD, ASK, dz. LVI, nr K 11, k. 3.
- ¹⁹ AP Kraków, Teki Rzymskie Sanguszków, nr XL.
- ²⁰ AP Kraków, Teki Rzymskie Sanguszków, nr XI.
- ²¹ *Akta albo sprawy miasta Knyszyna...*, nr 473.
- ²² AGAD, ASK, dz. XLVI, nr 149, k. 50.
- ²³ T. Wasilewski, *Testament Ostafiego Wołłowicza*, s.165 -173.
- ²⁴ Wpis ten pochodzący z ksiąg radzieckich knyszyńskich zachował się w XVIII-wiecznej kopii, w fascykule zatytułowanym: „Ekstrakt z aktów miasta JKM Knyszyna wójtowskich i radzieckich respective kościoła knyszyńskiego straconych funduszów wyjęty Anno Domini 1716 przez ks. Stefana Baranowicza plebana knyszyńskiego etc.”. Fascykuł złożony z 10 kart zawiera wypisy z ksiąg miejskich z lat: 1578, 1586, 1598, 1600, 1616, 1617, 1626, 1628, 1629, 1630, 1632, 1634, 1646, 1655, 1656, 1664, 1685, 1686, 1688 i 1693. Kopiarusz wszyto w rękopiśmienną księgę akt zawierających dokumenty majątkowo-prawne kościołów diecezji wileńskiej. Księga przechowywana jest w Muzeum Narodowym w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich rękopis 1775. Fascykuł „knyszyński” zajmuje karty: 539-549 [s.1029-1051].
- ²⁵ Arch. Jana Zamoyskiego 5 XI 1579 r. pisze z Knyszyna do Gdańszczan.
- ²⁶ T. Gisii, *Christina Radivila vel de illustres Principes D. Georgium Episcopum Vilnensem, D. Nicolaum Chritophorum, summum Magni Ducatus Lithuaniae, Praefectum Caunensem, D. Stanislaum Radivilos fratres Olicae et Nesvisias Duces T. Gisii Sereniss. Regis Poloniae Secretarii*, Knyszyn 1580. Por. Bandtkie, *Historia drukarni w Królestwie Polskim*, t. I, s. 137.
- ²⁷ K. Lepszy, *Dulski Jan herbu Przegonia*, PSB, t. V, s. 461.
- ²⁸ MN Kraków, Bibl. Czart., nr IV 1775, s.1032-1033.
- ²⁹ BU Wilno, F. 57, B 54, nr 40, k. 186.
- ³⁰ Arch. Par. Knyszyn, *Descriptio status ecclesiae Knyszynensis...* 1731, k. 3 i 12.
- ³¹ AGAD, ASK, dz. XLVI, nr 149, k. 50.
- ³² BU Wilno, F. 57 - B 53, nr 40, k.186.
- ³³ Arch. Par. Knyszyn, *Descriptio status ecclesiae Knyszynensis...* 1731, k. 11; Tamże, *Wizyta generalna...* 1829; K. Cyganek, s. 17.
- ³⁴ AP Białystok, Kamera..., nr 2676 B.
- ³⁵ Arch. Par. Knyszyn, *Wizyta generalna kościoła parafialnego knyszyńskiego roku 1731*, s. 67.
- ³⁶ *Extract z Actów Miasta JKM Knyszyna Woytowskich y Radzieckich respective kosciola kyszynskiego straconych funduszow wyjęty Anno Domini 1716 przez xdza Stephana Baranowicza plebana knyszynskiego*. Muzeum Narodowe w Krakowie, Bibl. Czartoryskich, nr IV. 1775, s. 1029-1051.
- ³⁷ AAB, *Inwentarz kościołów Archidiakonatu Białostockiego z 1820 r.*, s. 36.
- ³⁸ K. Walentynowicz ks., *Krypno i kościół krypniański*, Wilno 1935, s. 12 cytował Wizytę kościoła knyszyńskiego 1829 r.: *W roku 1824 dnia 13 Oktobra komisarz ziemski białostocki wielmożny Ołdakowski drewnianą dzwonnice na rynku, na swoim własnym placu stojącą rozkazał policji knyszyńskim i kwate-*

rującym w tę porę w Knyszynie żołnierzom zwieźć ze swego miejsca bez wiedzy duchownej zwierzchności i polecił takową dzwonnice nie rozbieraną lecz za pomocą lin, przy użyciu mnóstwa ludzi, śrub ciesielskich windujących w górę ciężary wywrócono, drzewa znaczną część połamaną i całą właśnie zniszczoną zwieźć na cmentarz pod kościół. Dzwony, drzewa porozwalanej dzwonnicy walają się na cmentarzu pod kościołem. Wszystko ostatecznemu zepsuciu zostało...; K. Cyganek, *Kronika...*, s. 67 i 86. Tradycja ustna zanotowana w 1944 r. przez Cyganka głosi, że sarkofag umieszczono w 1824 r. w kryptach obecnego kościoła parafialnego. Ma się na nim znajdować sentencja: *Kto mnie zamknął, ten mnie i otworzy*.

³⁹ AGAD, Księgi miasta Knyszyna, nr 1, k. 230v.

⁴⁰ 14 kopii planów gruntów miasta Knyszyna wykonano w OPGK Białystok w 1985 r. na podstawie pierworysów sporządzonych w 1928 r., wykorzystanych przy scalaniu gruntów na mocy orzeczenia OKZ w Białymstoku z dnia 17.10.1930 r. Białystok 1985.04.30 Plan w skali 1 : 10 000, w posiadaniu J. Maroszka.

⁴¹ Arch. Par. Knyszyn, Wizyta generalna kościoła knyszyńskiego... 1731, s.7.

⁴² A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 2, s. 235.

⁴³ AGAD, ASK, dz. LVI, K-11, k. 4.

⁴⁴ AGAD, ASK, dz. XLVI, nr 149, k. 50.

⁴⁵ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, rkps F.4 - 34 317, k.4v.

⁴⁶ AGAD, ASK, dz. I, Rachunki królewskie, nr 221 B, k. 41v-42v.

⁴⁷ Arch. Par. Knyszyn, *Wizyta generalna kościoła parafialnego knyszyńskiego roku 1731*, s. 11.

⁴⁸ AB, *Zapis dla ubogich Szpitala Knyszyńskiego przez śp.p. Jana Fiedrowicza ekonoma knyszyńskiego zł pol. 100*.

⁴⁹ AP Białystok, Kamera, nr 2588, k. 20.

⁵⁰ K. W. Wójcicki, *Do redaktora „Tygodnika Ilustrowanego”*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1864, t. 9, s. 120 - cyt. za: R. Bugaj, *Nauki tajemne w Polsce w dobie odrodzenia*, Wrocław 1976, s. 207.

⁵¹ Jacub de Voragine, *Złota legenda*, Warszawa 1955, s. 597-602.